

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОЇ СТАВКИ ВІДСОТКА ЗА КРЕДИТНИМИ ОПЕРАЦІЯМИ У ПРАКТИЦІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

© Халіменко Ю.М., 2009

Проведено аналіз існуючих термінів «ефективна ставка відсотка», «справедлива вартість» з погляду побудови методології обліку, розглянуто використання методу ефективної ставки відсотка до інструментів з плаваючою ставкою.

Analysis of existing terms «effective interest rate», «fair value», has been made from the point of view of methodology of making a model of bank discounting; (the) usage of method of effective interest rate to instruments with variable rate has been examined in the article.

Вступ. Впровадження НБУ обов'язкового застосування банками ефективної ставки відсотка з внесенням відповідних змін до Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України [1] та набуттям чинності з 1 січня 2009 року Інструкції з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України [2] – це прагнення зменшити розбіжності між вітчизняною та зарубіжною системою бухгалтерського обліку в банках на шляху розбудови ринкової економіки. Багато публікацій стосовно ефективності внесення таких змін можна знайти як у фахових, так і в періодичних виданнях регіонального та державного масштабів. В них теоретики і практики намагаються довести переваги та недоліки використання ефективної ставки відсотка. При цьому аналітики говорять про те, що метод ефективної ставки відсотка дає можливість визначити повну корисність фінансових інструментів. Та економісти стверджують, що при практичному застосуванні цього методу неможливо зрозуміти, для чого власне він використовується – для визначення доходу чи оцінки зменшення корисності фінансових інструментів. З погляду Л. Снігурської, ефективна ставка – «це така ставка дисконтування, з використанням якої визначено теперішню (реальну) вартість майбутніх грошових потоків від фінансового інструмента з урахуванням фактора часу» [9, с. 34]. П. Чуб говорить про те, що ефективна процентна ставка покриває витрати та ризики банку та робить кредитну операцію достатньо прибутковою, але при цьому дає можливість позичальнику точно вирахувати свої витрати, пов'язані з користуванням кредитними коштами [10, с. 74]

Постановка завдання. На думку автора цієї статті, однією з основних причин дилеми теоретичного та практичного характеру в умовах так званого «перехідного періоду» щодо використання ефективної ставки є термінологічне розмаїття визначень цього бухгалтерського поняття. Оскільки термін «ефективна ставка відсотка» прийшов до нас із західноєвропейської системи обліку, то і його тлумачення краще шукати в Міжнародних стандартах фінансової звітності та бухгалтерського обліку. За МСБО 32 «Фінансові інструменти: розкриття і подання» «ефективна ставка відсотка (ефективний дохід) грошового фінансового інструмента – це ставка, результатом використання якої при розрахунку дисконтованої вартості є поточна балансова вартість інструмента ...» [3]. Порядок відображення в бухгалтерському обліку типових кредитних операцій визначає МСБО 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» [4]. У П(С)БО 12 «Фінансові інвестиції» ефективна ставка відсотка – «ставка відсотка, що визначається діленням суми річного відсотка та дисконту (або різниці річного відсотка та премії) на середню величину собівартості інвестиції (або зобов'язання) та вартості її погашення» [5], де метод ефективної ставки відсотка –

«метод нарахування амортизації дисконту або премії, за яким сума амортизації визначається як різниця між доходом за фіксованою ставкою відсотка і добутком ефективної ставки та амортизованої вартості на початок періоду, за який нараховується відсоток» [5]. У Правилах бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України термін «ефективна ставка відсотка» вживається в такому значенні: «ставка, яка точно дисконтує очікуваний потік майбутніх грошових платежів або надходжень упродовж очікуваного терміну дії фінансового інструменту до чистої балансової вартості (амортизованої собівартості) цього інструменту» [6], а метод ефективної ставки відсотка – «метод обчислення амортизованої собівартості фінансового активу або фінансового зобов'язання (або групи фінансових активів чи фінансових зобов'язань) та розподілу доходів у вигляді процентів чи витрат на виплату процентів протягом відповідного періоду часу» [6]. Це означає, що для будь-якого t – періоду дії фінансового інструменту повинна виконуватися умова:

$$P_t = \sum_{t=1}^n \frac{S_t}{(1+d)^t} \quad (1)$$

де P_t – чиста балансова вартість фінансового інструменту в t – періоді чи початкова вартість фінансового інструменту в t – періоді; S_t – очікуваний майбутній грошовий потік, що припадає на t – період; t – період часу; d – фактор дисконту, ставка відсотка; n – загальна кількість періодів часу.

Результати. Теоретично цю формулу можна використати для обчислення теперішньої вартості майбутніх грошових потоків. Формула використовується «справа наліво», враховуючи задану вартість грошей. Отже, d – це ефективна ставка відсотка, яку слід знайти.

На рис. 1. подано основні правила для визначення ефективної ставки.

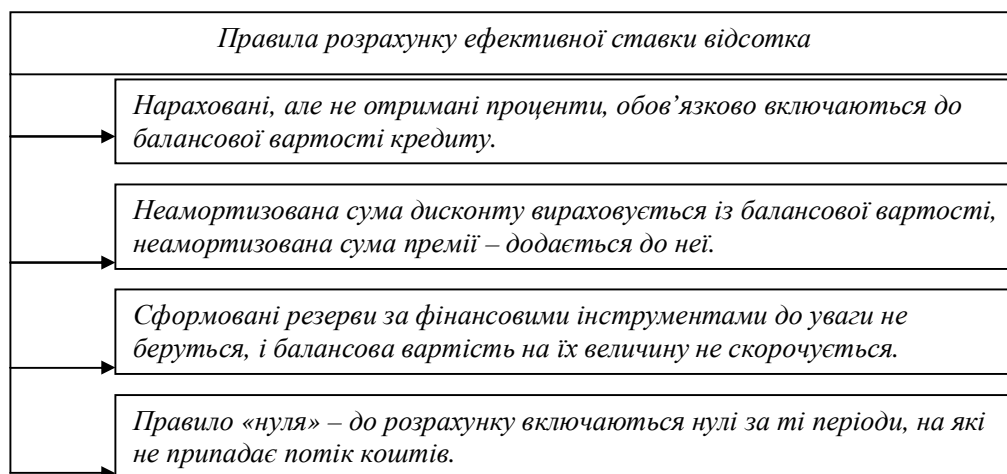

Рис. 1. Правила для визначення ефективної ставки

Слід пам'ятати правило, що ефективна ставка відсотка правильно обчислена тільки тоді, коли за основу береться балансова вартість з врахуванням нарахованих, але не отриманих процентів за фіксованою ставкою. Коли ж фінансові інструменти мають плаваючу ставку, то ефективна відсоткова ставка не є розрахунковою, що регламентує МСБО № 32 «Фінансові інструменти: розкриття і подання», а саме: «ставка процента для інструмента із фіксованою ставкою, який обліковується за амортизованою собівартістю, дорівнює первісній ставці, а для інструментів із плаваючою ставкою, який обліковується за справедливою вартістю – поточній ринковій ставці...» [3].

Щоб спростити процес впровадження методу ефективної ставки відсотка, необхідно чіткіше сформулювати суть та визначення цього поняття. На думку автора статті, метод ефективної ставки відсотка полягає у визначенні суми амортизації дисконту (премії) як різниці між прибутком за фіксованою ставкою відсотка й добутком ефективної ставки й амортизованої вартості на початок періоду, за який нараховується відсоток.

Нормативна база НБУ робить акцент на тому, що видані кредити визначаються за справедливою вартістю, яка містить суму кредиту за договором та процентні доходи. На процентні доходи банку за операціями з кредитування впливають власне проценти (за фіксованою або плаваючою процентною ставкою), а також амортизація дисконту чи премії.

Реалізація принципів нарахування і відповідності за операціями з кредитування потребує щомісячного відображення в обліку нарахованих процентів та амортизації дисконту чи премії. Амортизація дисконту (премії) за кредитами відбувається з використанням методу ефективної ставки відсотка та відображається в звіті про фінансові результати як процентний дохід.

Звернемося до МСБО 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка», в якому зафіксовано, що кредити є таким видом фінансових інструментів, які обліковуються за амортизованою собівартістю. Тому оцінювати зменшення корисності кредитів необхідно, враховуючи ставку дохідності кожного кредиту окремо. В зв'язку з цим на практиці виникає дві можливі ситуації при різній ставці відсотка:

– фіксована ставка за кредитом – ставкою дохідності фінансового інструмента буде його ефективна ставка процента;

– плаваюча ставка за кредитом – в кожному періоді вона змінюється, і незрозуміло, що вважати ставкою дохідності фінансового інструмента.

Якщо знову звернутися до МСБО 32 «Фінансові інструменти: розкриття і подання» за визначенням ефективної ставки відсотка, то спершу складеться враження, що кредити з плаваючою процентною ставкою мають ефективну ставку, тотожну поточній ринковій ставці. Однак у визначенні говориться про інструмент, що обліковується за справедливою вартістю.

Відповіді на питання, що ж вважати ефективною ставкою для фінансових інструментів з плаваючою ставкою, не отримано. Завдання розрахунку зменшення корисності активу зводиться до визначення ефективної ставки відсотка для кожного розрахункового періоду окремо. Потім ця ставка використовується як норма дисконту при визначенні поточної вартості майбутніх грошових потоків за кредитом, а, отже – його суми очікуваного відшкодування. Різниця між балансовою вартістю та сумою очікуваного відшкодування і складатиме зменшення корисності кредиту (розрахункову суму резерву).

На рис. 2 проілюстровано можливі варіанти при обчисленні ефективної ставки відсотка з плаваючою ставкою.

За першим варіантом банк передбачає, що процентні ставки залишаться на поточному рівні. Всі можливі майбутні грошові потоки оцінюються за поточною ставкою.

Другий варіант актуальний і для інструментів з фіксованою відсотковою ставкою. Та набагато важливіший він для інструментів з плаваючою ставкою, оскільки зміна періоду, в якому очікується отримання потоків грошових коштів, може істотно вплинути на величину ефективної ставки для поточного періоду, особливо у разі нарахування складного процента.

Автор статті в своєму дослідженні виділяє такі етапи зменшення корисності на основі ефективної ставки відсотка:

1) при первісному визначенні кредиту банк прогнозує майбутні потоки грошових коштів за кредитом, приймаючи за основу відсоткову ставку, що діє на момент видачі кредиту. Банк починає складати графік грошових потоків та визначає ефективну відсоткову ставку. Якщо цю ставку використати як норму дисконту при обчисленні теперішньої вартості майбутніх грошових потоків, то сума очікуваного відшкодування завжди буде збігатися з балансовою вартістю кредиту;

2) нарахування відсотків в першому періоді відбувається за ставкою, яка діє для цього періоду. Банк будує новий графік грошових потоків, але для їх розрахунку бере поточну відсоткову ставку та визначає нове значення ефективної відсоткової ставки для першого періоду. Отримане нове значення використовується як норма дисконту для визначення поточної вартості майбутніх потоків коштів;

3) відсотки нараховують у всіх наступних періодах, за ставкою, яка діє для цього періоду. Банк складає новий графік грошових потоків. Але для розрахунку грошових потоків за процентними платежами в наступних періодах береться двоскладова основа:

- за наявності нарахованих, але не сплачених процентів вони відносяться до відповідних періодів за вже нарахованими сумами;
- всі інші процентні платежі оцінюються, але не нараховуються, за поточною відсотковою ставкою.

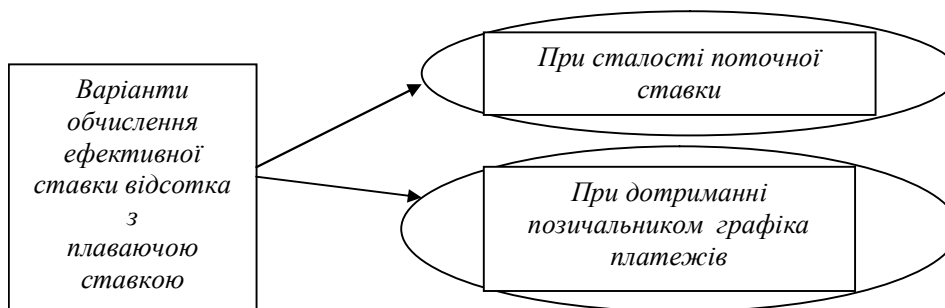

Рис. 2. Можливі варіанти обчислення ефективної ставки відсотка з плаваючою ставкою

Банк розраховує нове значення ефективної ставки відсотка для періоду та використовує його для визначення поточної вартості майбутніх грошових потоків.

Розглянемо приклади.

Умова 1

Комерційний банк відкриває суб'єкту господарювання непоновлювальну кредитну лінію з лімітом 1 000,00 грн. для поповнення обігових коштів терміном на 3 місяці під плаваючу відсоткову ставку. В момент видачі кредиту відсоткова ставка становила 12 % річних (1 % місячних). Клієнт одноразово використав свій ліміт.

Розрахунок

Період 0:

На момент видачі кредиту банк визначає майбутні грошові потоки за кредитною лінією, визначає ефективну відсоткову ставку, балансову вартість, суму очікуваного відшкодування та зменшення корисності:

Балансова вартість	Потоки коштів				Ефективна ставка відсотка	Сума очікуваного відшкодування	Зменшення корисності
	0	1	2	3			
1000,00	(1000,00)	0,00	0,00	1030,00	0,99 %	1000,00	0,00

Період 1:

Процентна ставка становить вже 13 % річних (1,08 % місячних). Банк розраховує нові значення, перебудовуючи таблицю:

Балансова вартість	Потоки коштів				Ефективна ставка відсотка	Сума очікуваного відшкодування	Зменшення корисності
	0	1	2	3			
1010,00	(1000,00)	0,00	0,00	1032,50	1,07 %	1010,72	0,12

Період 2:

Процентна ставка становить 14 % річних (1,08 місячних). Банк розраховує нові значення, перебудовуючи таблицю:

Балансова вартість	Потоки коштів				Ефективна ставка відсотка	Сума очікуваного відшкодування	Зменшення корисності
	0	1	2	3			
1022,50	(1000,00)	0,00	0,00	1034,17	1,13 %	1022,65	(0,15)

Період 3:

Процентна ставка становить 15 % річних (1,25 місячних). Банк розраховує нові значення, перебудовуючи таблицю:

Балансова вартість	Потоки коштів				Ефективна ставка відсотка	Сума очікуваного відшкодування	Зменшення корисності
	0	1	2	3			
1035,00	(1000,00)	0,00	0,00	1035,00	1,15 %	1035,00	0,00

Отже, результати розрахунку дають можливість побачити систему визначення ефективної ставки відсотка в різні розрахункові періоди при зміні відсоткової ставки та оцінити ступінь корисності фінансового інструмента.

Дослідивши теоретичні та практичні аспекти використання ефективної ставки відсотка, автор статті наводить визначені ним основні переваги та недоліки використання в банківській діяльності методу ефективної ставки відсотка при проведенні операцій з кредитування (рис. 3).

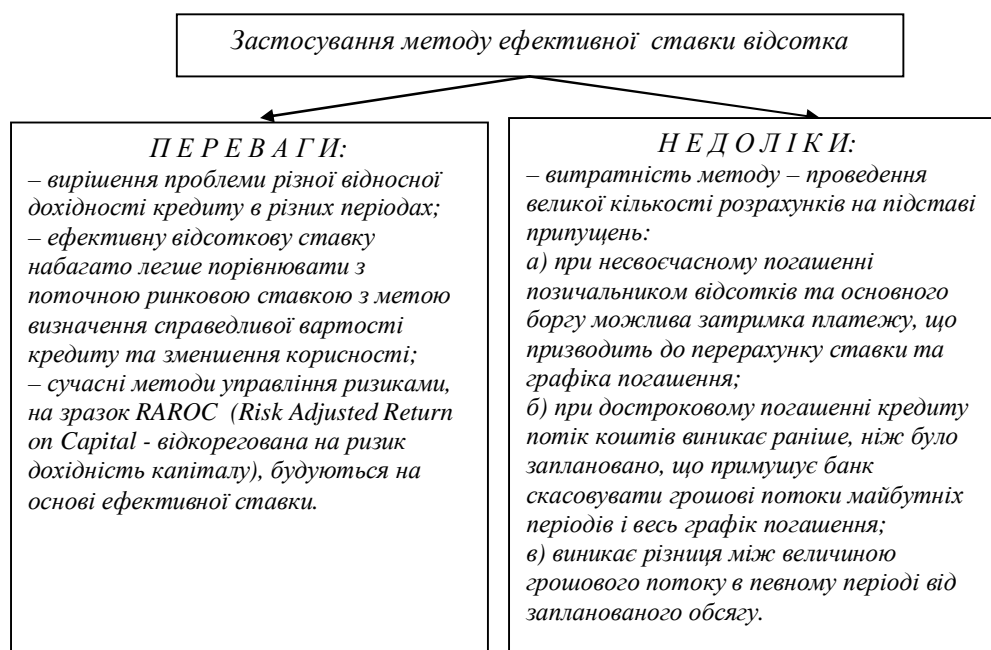

Рис. 3. Переваги та недоліки методу ефективної ставки відсотка

Альтернативним методом обліку доходів та витрат у банківській практиці є прямолінійний метод, використання якого вважають мрією бухгалтера та головним боєм аналітика. Його суть полягає в тому, що вся величина доходів чи витрат, яка повинна визначатися за фінансовим інструментом протягом терміну його дії, рівномірно розподіляється на всі періоди t . Робиться це шляхом поділу відповідних величин на кількість періодів t . Використовуючи прямолінійний метод, констатують зменшення розрахункової дохідності за всіма дисконтними інструментами, а за всіма інструментами з премією аналітик бачить штучне покращення дохідності. Причина цього – амортизація дисконту збільшує балансову вартість для наступних періодів, а амортизація премії її зменшує.

Залежно від того, як аналітик розраховує дохідність, значення може бути різним. Це – справедливе твердження як для прямолінійного методу, так і для методу ефективної ставки відсотка. Доволі важливим є те, що завдання фіксації рівня дохідності повинно висуватися тільки для інструментів із заздалегідь зафіксованою ставкою. Та для інструментів, які мають плаваючу ставку, таке завдання є доволі непростим, і фіксувати ефективну ставку для них занадто складно.

Для короткострокових інструментів відносна різниця між графіками погашення, які розраховані за прямолінійним методом та за методом ефективної ставки відсотка, є неістотною.

Відтак протягом попередніх років банки мали можливість «сховатися» за поняття неістотності та не застосовувати метод ефективної ставки для короткострокових інструментів із фіксованою ставкою дохідності, зокрема до кредитів «овердрафт», де важко прогнозувати майбутні грошові потоки. Але з набранням чинності постанови Правління НБУ № 482 від 27.12.2007 р. «Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України» [7] та № 483 від 27.12.2007 р. «Про затвердження Змін до Правил бухгалтерського обліку доходів та витрат банків України» [8] метод ефективної ставки відсотка повинен застосовуватися до всіх фінансових інструментів без винятку. Знову виникає дилема, адже дуже важливим моментом є те, що завдання «фіксації» рівня дохідності може і повинно висуватися тільки для інструментів із заздалегідь зафіксованою ставкою. Натомість для інструментів, ставка за якими «плаває», таке завдання є надскладним. Тому для таких інструментів «фіксування» ефективної ставки не дає очікуваного ефекту.

Висновки. Протягом 2009 року українські банки на підставі вже згаданих нормативно-правових документів зобов'язані завершити роботу щодо переходу до використання ефективної ставки відсотка за кредитними операціями, що були здійснені до 1 січня 2009 р.

З метою виконання вимог нормативно-правових актів НБУ банкам необхідно стандартизувати власні операційні процедури. Банківська система налічує велику кількість банків, які відрізняються структурою, специфікою, обсягом та видами здійснюваних операцій, розвитком інформаційних технологій. Результати аналізу фінансової звітності за 2008 р. [9] свідчать про те, що більшість великих банків, таких як ЗАТ «Альфа-Банк», ВАТ «Райффайзен Банк Аваль», АКБ «Укрсоцбанк» та інші вже складають фінансову звітність відповідно до вимог МСФЗ та застосовують метод ефективної ставки відсотка, але середні та малі банки (яких більшість) тільки наблизилися до цього процесу.

За умов швидкого розвитку банківських послуг, вдосконалення та запровадження нових банківських продуктів банкам вкрай необхідно мати програмне забезпечення, що підтримувало б виконання ними операцій відповідно до вимог чинного законодавства. Враховуючи те, що вартість програмного забезпечення не завжди є доступною, на думку автора статті, для вирішення цього питання необхідно звернутися до міжнародного досвіду. Практика свідчить, що у таких країнах, як Чехія, Словаччина, Словенія велику допомогу у вирішенні подібних питань надають банківські асоціації. В Україні вони теж є, такі як: Український кредитно-банківський союз, Асоціація українських банків, регіональні банківські союзи, що входять до її складу – Дніпропетровський, Харківський, Кримський, Київський, Одеський банківські союзи та Асоціація банків Львівщини. Основна місія таких союзів – це сприяння розвитку національної банківської системи, тому саме вони могли б запропонувати банкам об'єднати спільні зусилля для вирішення проблем, залучити експерта, який зможе надати допомогу у виборі найкращого програмного продукту або фірми-розробника.

З усього сказаного вище можна зробити один загальний висновок: теорія і практика застосування методу ефективної ставки відсотка – це дві прямі, що повинні мати перпендикулярний, а не прямолінійний характер. Без цього реформування української банківської системи неможливе, адже час не стоїть на місці, світова банківська система, вагомою частиною якої українській банківській системі хочеться бути, диктує свої умови та правила, і їх треба дотримуватися. В іншому випадку ми просто можемо залишитися на малофункціональному і нежиттєздатному острові господарської діяльності без можливості розбудувати власну модель національної економіки.

1. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України, затверджена ПП НБУ № 280 від 17.06.2004 р. зі змінами та доповненнями // www.rada.gov.ua 2. Інструкція з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України, затверджена ПП НБУ України № 481 від 27.12.2007 р. // www.rada.gov.ua 3. МСБО 32 «Фінансові інструменти: розкриття і подання» // www.minfin.gov.ua 4. МСБО 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» // www.minfin.gov.ua 5. П(С)БО 12 «Фінансові інвестиції» // www.minfin.gov.ua 6. Правила бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України, затверджені ПП НБУ № 255 від 18.06.2003 р. зі змінами та доповненнями // www.rada.gov.ua 7. Постанова Правління НБУ № 482 від 27.12.2007 р. «Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України» // www.rada.gov.ua 8. Постанова Правління НБУ № 483 від 27.12.2007 р. «Про затвердження Змін до Правил бухгалтерського обліку доходів та витрат банків України» // www.rada.gov.ua 9. Снігурська Л. Особливості застосування методу ефективної процентної ставки за фінансовими інструментами з плаваючою номінальною процентною ставкою // Вісник Національного банку України. – 2008. – № 10. – С. 34–39. 10. Чуб П. Ефективна процентна ставка кредитування: реалії та перспективи // Банківська справа. – 2008. – № 2. – С. 73–8. 11. Матеріали сайту // www.bank.gov.ua.

УДК 332.33

В.М. Хобта, У.В. Лаврик
ДВНЗ “Донецький національний технічний університет”,
кафедра економіки підприємства

МЕХАНІЗМ СТРАХОВОГО ЗАХИСТУ ЯКІСНОГО СТАНУ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК, НАДАНИХ В ОРЕНДУ

© Хобта В.М., Лаврик У.В., 2009

Запропоновано механізм страхового захисту якісного стану орендованих земельних ділянок та надані методичні рекомендації щодо визначення страхового тарифу і премії, що дасть змогу підвищити відповідальність та зацікавленість орендарів у дбайливому використанні земельних ресурсів.

The mechanism of insurance protection of high-quality condition of tenancy is offered, and methodical recommendations concerning insurance tariff and premium defining are given, which will allow raising responsibility and interest of tenants in careful use of land resources.

Постановка проблеми. На конституційному рівні наша держава наділила громадян правами на безпечне для життя та здоров'я довкілля та забезпечення відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Проте викликає сумнів здатність держави контролювати дотримання цих прав у реальному житті та забезпечувати відшкодування екологічної шкоди за рахунок коштів